

4. *Classens S., Djankov S., Fan J., Lang L.* Expropriation of Minority Shareholders: Evidence from East Asia. The World Bank Policy Research Working Paper 2088. – Washington DC : The World Bank, 1999.
5. *Dyck A.* Ownership Structure, Legal Protection and Corporate Governance. Harvard Business School, mimeo, 2000.
6. *Долгопятова Т.* Концентрация акционерной собственности и развитие российских компаний (эмпирические свидетельства) // Вопросы экономики. – 2007. – № 1. – С. 84-97.
7. Взаємодія неурядових організацій для розвитку корпоративного управління // Цінні папери України. – 2001. – С. 12.
8. *Назарова Г. В.* Структура власності в моделях корпоративного контролю промисловості // Фінанси України. – 2003. – № 9. – С. 62-70.
9. *Венгер Л. А.* Особливості структури власності у промисловості України // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. Выпуск 31-2. – Донецк : Донецкий национальный технический университет, 2007. – С. 101-105.
10. *Сірко А.* Постприватизаційний перерозподіл та концентрація прав власності у перехідній економіці // Економіст. – 2004. – № 9. – С. 34-37.
11. *Долгопятова Т.* Модели и механизмы корпоративного контроля в российской промышленности // Вопросы экономики. – 2001. – № 5. – С. 47-60.

Бицюра Ю. В. Эффективность управления акционерной собственностью в Украине

Определена сущность управления акционерной собственностью. Проанализированы особенности типов корпоративного управления в развитых странах и в Украине. Определено влияние структуры акционерной собственности на эффективность ее реализации в направлении обеспечения устойчивого экономического роста в Украине.

Ключевые слова: акционерная собственность, управление акционерной собственностью, устойчивый экономический рост.

Bytsiura Y. V. Management efficiency the joint-stock property in Ukraine

The essence of management is specified by the joint-stock property. Features of types of corporate management in developed countries and in Ukraine are analysed. Influence of structure of the joint-stock property on efficiency of its realisation in a direction of provision of sustainable economic growth in Ukraine is specified.

Keywords: the joint-stock property, management of the joint-stock property, sustainable economic growth.

Біла С. О.
Інститут економіки та прогнозування
НАН України

**РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ
СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ В СРСР
(ІСТОРИКО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ)**

У статті представлено історико-економічний аналіз результативності функціонування соціальних інститутів та соціальної сфери у радянській економіці. Досліджено інституціональне супроводження розвитку сфери “праця” в СРСР. Виявлена роль та інституціональні особливості формування й розвитку освіти у радянському суспільстві; особливості інституціонального супроводження розвитку сфери культури. Досліджено об’єктивні передумови виникнення інституціональних “пасток” та їх вплив на ліквідацію СРСР.

Ключові слова: соціальний інститут, соціальна сфера, радянська економіка, праця, досуг, освіта, культура, “інституціональні пастки”.

На сьогодні в усьому світі відроджується інтерес до аналізу ролі соціальних інститутів та соціалізації ринкової економіки як складових безпечного та стабільного розвитку нації. У світовій історії найбільш успішну практику функціонування соціальних інститутів у суспільстві традиційно демонстрував Радянський Союз (особливо з 70-х років ХХ ст., періоду, що у історико-економічній літературі часто має назву “застойний період”).

Відродження інтересу до налагодження результативної роботи соціальних інститутів спостерігається і в умовах світової фінансової кризи, оскільки соціалізація виробництва має не тільки суто соціальний вимір, але й сприяє стабілізації доходів населення, що розглядаються як підґрунтя для створення ефективного сукупного попиту, “розігріву” ринкової кон’юнктури та виходу країни з кризи. Так, вагому роль соціальних інститутів у стабілізації суспільного та соціального розвитку відзначали І. В. Бураковський, О. В. Плотніков [1]. Дослідження щодо впливу стабілізації політики доходів на формування та активізацію споживчого попиту здійснили Ю. В. Макогон, Д. Г. Лукьяненко, Ю. М. Пахомов та ін. [2]. Роль соціального захисту населення у стабілізації соціальної ситуації та посиленні соціальної безпеки у суспільстві висвітлив В. І. Мазуренко [3] тощо.

Настання світової фінансової кризи та її руйнівні соціально-економічні наслідки відроджують інтерес до практики стабільного функціонування соціальної сфери та соціальних інститутів, що робить актуальним історико-економічні дослідження цього питання (на прикладі аналізу господарської практики СРСР). Практичне значення дослідження означеного питання пов’язано з можливістю розробки рекомендацій щодо удосконалення системи управління соціальною сферою в умовах економіки змішаного типу, її інституціоналізації.

Метою статті є історико-економічний аналіз результативності функціонування соціальних інститутів та соціальної сфери у радянській економіці.

Досягнення мети потребує розв’язання наступних завдань:

- дослідити інституціоналізацію сфери “праця” у СРСР;
- висвітлити роль та інституціональні особливості формування та розвитку освіти у радянському суспільстві;
- показати особливості інституціонального супроводження розвитку сфери культури в СРСР;
- виявити причини виникнення “інституціональних пасток”, дія яких стала однією з причин ліквідації радянської системи.

Основними складовими інституціоналізації соціальної сфери в СРСР вважаються наступні:

1. **Праця.** Цей інститут був визнаний головною, визначальною формою життєдіяльності людини у соціалістичному суспільстві. Будь-яка праця у суспільному виробництві при соціалізмі вважалась суспільно-корисною. Якісною характеристикою праці були такі критерії: це праця на суспільство, на себе, праця, вільна від експлуатації.

Головною продуктивною силою суспільства була названа людина, його трудова діяльність. Тому важлива роль відводилась дисципліні, творчому відношенню до праці, організації праці та його оплаті. В основі розподільчих відносин було закладено принцип “розподілу по праці”. На рівні інституціонально-психологічного супроводження оцінювання ролі праці в СРСР формуються такі ідеологічні постулати: “формування у кожної людини принципово нового відношення до праці, перетворення її у першу життєву необхідність”; “забезпечення всезагальної зайнятості”; “соціалістичне

змагання – як основа раціоналізації використання праці на виробництві” тощо [4, 149].

Найбільшою соціальною перевагою СРСР (порівняно з економікою ринкового типу) традиційно вважалося забезпечення загальної зайнятості. Ще весною 1930 р. у країні було зареєстровано мільйон безробітних. А у кінці того ж року безробіття, як соціальне явище, офіційно було ліквідовано. Сфера зайнятості підлягала жорсткому державному контролю та плануванню. Кожне місто, район, область, республіка складали щорічні та п'ятирічні баланси трудових ресурсів. Відповідно до таких балансів розроблялись і плани розвитку виробництва, структурних змін у народному господарстві регіону, плани щодо функціонування системи професійної підготовки та перепідготовки кадрів. У середині 80-х років ХХ ст. кожен третій робітник та службовець, кожен четвертий колгоспник пройшли систему перекваліфікації, набули нові професійні навички та знання. Знайти роботу на місцях допомагало “Бюро по працевлаштуванню населення”, яке збирало та обробляло інформацію про вільні робочі місця на підприємствах міста та району, про потреби у робочій силі в інших регіонах країни, давали людині направлення на нове місце роботи.

Зростання чисельності та питомої ваги зайнятих у народному господарстві супроводжувалося дотриманням певних пропорцій у структурі зайнятості. Ще у 1939 р. 52,8% населення країни становили робочі (33,7%) та службовці (19,1%). Станом на 1985 р. питома вага робочих та службовців становила 87,6% (у тому числі робочих – 61,6%). У 1939 р. в країні нараховувалося приблизно 13 мільйонів працівників, зайнятих розумовою працею, а у 1985 р – більше 42 мільйонів чоловік. Зросла і кількість осіб, що мала вищу освіту. Якщо у 1939 р. на 1000 працюючих чоловіків приходилося 16 осіб з вищою освітою, а на 1000 працюючих жінок – 9 осіб, то у 1984 році відповідно – 118 чоловіків та 113 жінок на 1000 працюючих мали вищу освіту. Важливо зазначити, що такі пропорції (лише 1 з 10 працюючих мав вищу освіту) зберігались в СРСР традиційно. Таке співвідношення дозволяло зберегти престиж вищої освіти та виробничо-професійну спеціалізацію робітничих професій [5, 49].

Державна політика щодо жінок в СРСР (сьогодні її називають “гендерною політикою”) була спрямована, насамперед, на підготовку жінки до суспільної праці як кваліфікованого працівника. Питома вага жінок у таких професіях як лікар, медсестра, працівник зв'язку, планування та обліку – переважала. Питома вага жінок у науці та сфері освіти, комунальному обслуговуванні, культурно-просвітницькій сфері досягала майже 60%. Для часткового вивільнення жінок від домашньої праці у СРСР була розвинута система дошкільних установ (дитячих садків та яслей). У 1984 р. кількість постійних дошкільних установ збільшилось (порівняно з 1940 р.) у 3 рази, а кількість дітей в них – майже у 8 разів. Для молодих матерів у 80-х роках ХХ ст. були встановлені додаткові оплачувані відпустки по нагляду за дитиною до досягнення нею віку одного року (та можливості продовження неоплачуваної відпустки до півтора року). Для працюючих жінок, що мали двох та більше дітей, була запроваджена додаткова трьохденна оплачувана відпустка [5, 69].

2. Побут. Соціалістичний побут охоплював широкий круг явищ та процесів, пов'язаних з обслуговуванням та самообслуговуванням населення, підтримкою його здоров'я та працездатності; з вихованням та підготовкою до життя нових поколінь. Побут в СРСР поділявся на домашню працю та досуг, а у межах кожного з цих напрямів – на фізичну та духовну частину. Ідеологічним супроводженням цього напрямку було виховання у радянської людини “розумних потреб”, боротьба із “споживчою психологією” тощо. Частиною побуту радянських людей стала праця на підсобному

господарстві. Загалом держава позитивно відносила до такого явища, наділяючи громадян земельними ділянками. Водночас жорстко переслідувались спроби торгівлі продукцією з підсобних господарств на чорному ринку, спекуляція тощо.

3. **Освіта.** Радянська система освіти і сьогодні оцінюється як конкурентна та ефективна. Основу радянської системи освіти становила загальноосвітня трудова, політехнічна школа. Загальноосвітня школа надавала молоді основи наукових знань, готувала до праці. У 80-ті роки в СРСР було завершено перехід до загальнообов'язкової середньої освіти. Складовими виховання молоді були три напрями: політичне, трудове та моральне виховання. Саме освіта розглядалась як інститут, що формує світогляд людини. Водночас, поряд із загально-цивілізаційними знаннями, гуманітарна освіта в СРСР була ідеологізована, обмежувався доступ до надбань західних освітніх систем.

Таблиця 1

**Кількість населення СРСР,
що мала вищу та середню (повну та неповну) освіту (млн чол.)**

	1939 р.	1970 р.	1984 р.
Усього, у тому числі:	15,9	95,0	155,3
вища завершена освіта	1,2	8,3	18,5
вища незавершена освіта	0,3	2,6	3,6
середня спеціальна освіта	5,2	13,4	28,2
середня загальна освіта	1,8	23,4	58,9
неповна середня освіта	7,4	47,3	46,1

Джерело: [6, 165].

У 70-ті роки ХХ ст. у СРСР була здійснена реформа загальноосвітньої та професійної школи. Метою реформи стала політехнізація школи, поєднання загальноосвітньої, трудової та ідейно-моральної підготовки молоді. Після початкових класів учнів починали готувати до робочих спеціальностей, послідовно надавались і навички оволодіння елементарними прийомами ручної обробки різних матеріалів, вирощування сільськогосподарської продукції тощо. Учні отримували ґрунтовну підготовку політехнічного характеру, підготовку по масовим професіям у відповідності з потребами народного господарства. Найкращі учні продовжували навчання у вищих навчальних закладах СРСР. Такий підхід до професіоналізації навчання у загальноосвітній школі відповідав як практичним потребам народного господарства, так і ідеологічним установкам на те, що вже у процесі шкільної освіти кожна радянська людина мала бути залучена до продуктивної праці, усвідомлювати необхідність праці відповідно до потреб суспільства та особистої схильності. Системи професійної орієнтації та підготовки молоді доповнювалась розвиненою системою перепідготовки кадрів.

В СРСР постійно зростала кількість людей, що мали вищу освіту. Так, на 1000 осіб населення у віці 10 років та старше у 1939 р. припадало 108 людей з вищою та середньою (повною та неповною освітою), а у 1984 р. – 686 осіб. Серед зайнятого населення, відповідно – 123 та 868 осіб [5, 74].

4. **Культура.** Інституціональною основою формування культури радянських громадян став ідеологічний постулат про подолання відстані та протиріч між працею та культурою; єдності, союзу робітників, селян, інтелігенції (під гегемонією робочого класу). Культура життя в СРСР ґрунтувалась на ідеології соціально-політичної єдності

та згуртованості радянського суспільства та пояснювалась наступними інституціональними особливостями: відсутністю класових антагонізмів; соціальною згуртованістю, що виявлялась у союзі робочого класу, колгоспників та народної інтелігенції і поступовим “стиранням” соціальних розбіжностей між ними. Згуртованість націй та народностей ідеологічно ґрунтувалась на концепції “пролетарського інтернаціоналізму”, твердженні про ідейно-політичну, соціальну, міжнаціональну згуртованість радянського суспільства [7, 8-9].

Інституціональною основою формування у громадян соціально-психологічного сприйняття СРСР як країни – світового лідера соціального прогресу стала ідеологічна концепція “соціальної справедливості”. Сутність соціальної справедливості в СРСР трактувалась через твердження про реальне народовладдя, рівноправне відношення всіх мешканців СРСР до засобів виробництва; у проголошенні базовими таких фундаментальних цінностей як рівне право на працю (та винагороду за працю), на освіту, медичну допомогу, соціальне забезпечення, широкий доступ до духовної культури [7, 203].

На рівні офіційної ідеології у СРСР було проголошено, що соціалістичне суспільство затверджує єдність прав та обов’язків громадян, рівність всіх перед законом та рівність закону для всіх, одну дисципліну та одну мораль для всіх, повагу до особистості, незалежно від соціального положення та національної приналежності людей. Водночас, на практиці, такі ідеологічні постулати нерідко порушувались. Однією з причин, що викликала масове незадоволення простих громадян в СРСР, стає виникнення “партійної номенклатури”, її привілеї щодо обслуговування по спискам та з “чорного входу”. Особливо обурення у простого народу така практика викликала в умовах посилення дефіцитності споживчого ринку, виникнення продовольчої проблеми. Фактично, в СРСР (особливо починаючи з середини 70-х років ХХ ст.) відбувся поділ суспільства на радянську еліту (“партійну номенклатуру”, що існувала на всіх рівнях) та простий радянський народ (що стояв у чергах за дефіцитними товарами та не мав доступу до “спеціального обслуговування”). Така практика знецінювала ідеологему про “соціальну справедливість” як основу культури радянської системи та формувала “інституціональну пастку”.

Висновки

Інституціоналізація соціальної сфери позитивно впливала на імідж СРСР на світовій арені. Водночас, високі показники соціального захисту населення в СРСР (що завжди вважались надбанням соціалізму), поступово втрачали матеріальне підґрунтя. Починаючи з 70-х років знижується продуктивність праці, починаються “приписки” на виробництві; у виробництві та оцінюванні його результатів переважає “витратний підхід”, а стимулювання виробництва товарів народного споживання відбувалось за остаточним принципом (це породжувало хронічний дефіцит та активізувало діяльність “чорного ринку” [8, 4-5]. Незадоволення споживчих потреб населення у кінцевому підсумку породжувало прояви “споживацької ідеології” (носіями якої були спекулянти, такі інститути як “чорний ринок”, “блат” тощо). Їх активний розвиток руйнував радянські ідеологічні стереотипи про соціалізм як суспільство рівних можливостей. Незадоволення переважної більшості населення існуючим ладом викликала дією таких явищ як дефіцитність радянської економіки; зрівнялівка (що домінувала в системі оплати праці); наявність привілеїв для “партійної номенклатури” порівняно з обмеженими споживчими можливостями та рівнем життя середньостатистичного радянського громадянина тощо. Ці явища і стали “інституціональними пастками”, що

відсували на другий план здобутки СРСР у сфері освіти, науки, культури, у гарантуванні соціального захисту тощо. Зростаючий вплив вищеозначених “інституційних пасток” на розвиток народного господарства посилював антирадянські настрої серед населення, що й стало одним з чинників розвалу Радянського Союзу у 1991 р.

Використані джерела :

1. Бураковський І. В., Плотников О. В. Глобальна фінансова криза: уроки для світу та України. – Харків : Фоліо, 2009. – 299 с.
2. Макогон Ю. В., Лукьяненко Д. Г., Пахомов Ю. М. й ін. – Київ : “Освіта України”, 2009. – 420 с.
3. Мазуренко В. І. Світові фінансові кризи та національна економічна безпека: теорія і методологія: монографія / В. І. Мазуренко. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2007. – 511 с.
4. Молодежи о политической экономии / А. А. Аузан, А. В. Бузгалин, А. И. Колганов, Б. А. Мясоедов ; под ред. В. В. Куликова. – М. : Экономика, 1987. – 223 с.
5. Развитие производительных сил и совершенствование экономических отношений социализма / под ред. А. П. Кудряшова. – К.; Одесса : Выща шк. Головное изд-во, 1988. – 178 с.
6. Образование в СССР : стат.сб. / М-во высшего и среднего специального образования СССР. – М. : “Финансы и статистика”, 1989. – 247 с.
7. Абалкин Л. И. Политическая экономия и экономическая политика. – М. : “Мысль”, 1970. – 232 с.
8. Валовой Д. В. Поиск: Экономическая повесть. – 2-е изд. – М. : Мол. гвардия, 1985. – 366 с.

Белая С. А. Результативность функционирования социальных институтов в СССР (историко-экономический аспект исследования)

В статье представлен историко-экономический анализ результативности функционирования социальных институтов и социальной сферы в советской экономике. Исследовано институциональное сопровождение развития сферы “труд” в СССР. Выявлена роль и институциональные особенности формирования и развития образования в советском обществе; особенности институционального сопровождения развития сферы культуры. Исследованы объективные предпосылки возникновения институциональных “ловушек” и их влияние на ликвидацию СССР.

Ключевые слова: *социальный институт, социальная сфера, советская экономика, труд, досуг, образование, культура, “институциональные ловушки”.*

Bila S. O. Effectiveness of social institutions performance in USSR (historical and economic aspects of research)

The article presents historical and economic analysis of the social institutions performance and social sphere in the Soviet economy. Institutional support of the sphere “work” development in the USSR is explored. The role and institutional peculiarities of education formation and development in the Soviet society is revealed; features of institutional support of cultural development. Objective pre-conditions of institutional “traps” appearance and their influence on the Soviet Union liquidation are explored.

Keywords: *social institution, social sphere, the Soviet economy, labor, leisure, education, culture, “institutional traps”.*